

ЖАЛПЫ

- Тілдің табиғаты мен мәні;
тілдің құрылысы, яғни
құрылымдық, жүйелік,
таңбалық сипаттары;

ТІЛ

- Дыбыс тілінің шығуы, тілдер
дамуындағы ортақ
зандылықтар, тілдік
құбылыстарға түрткі болатын
ішкі-сыртқы себептер, т.б.

БІЛІМІ

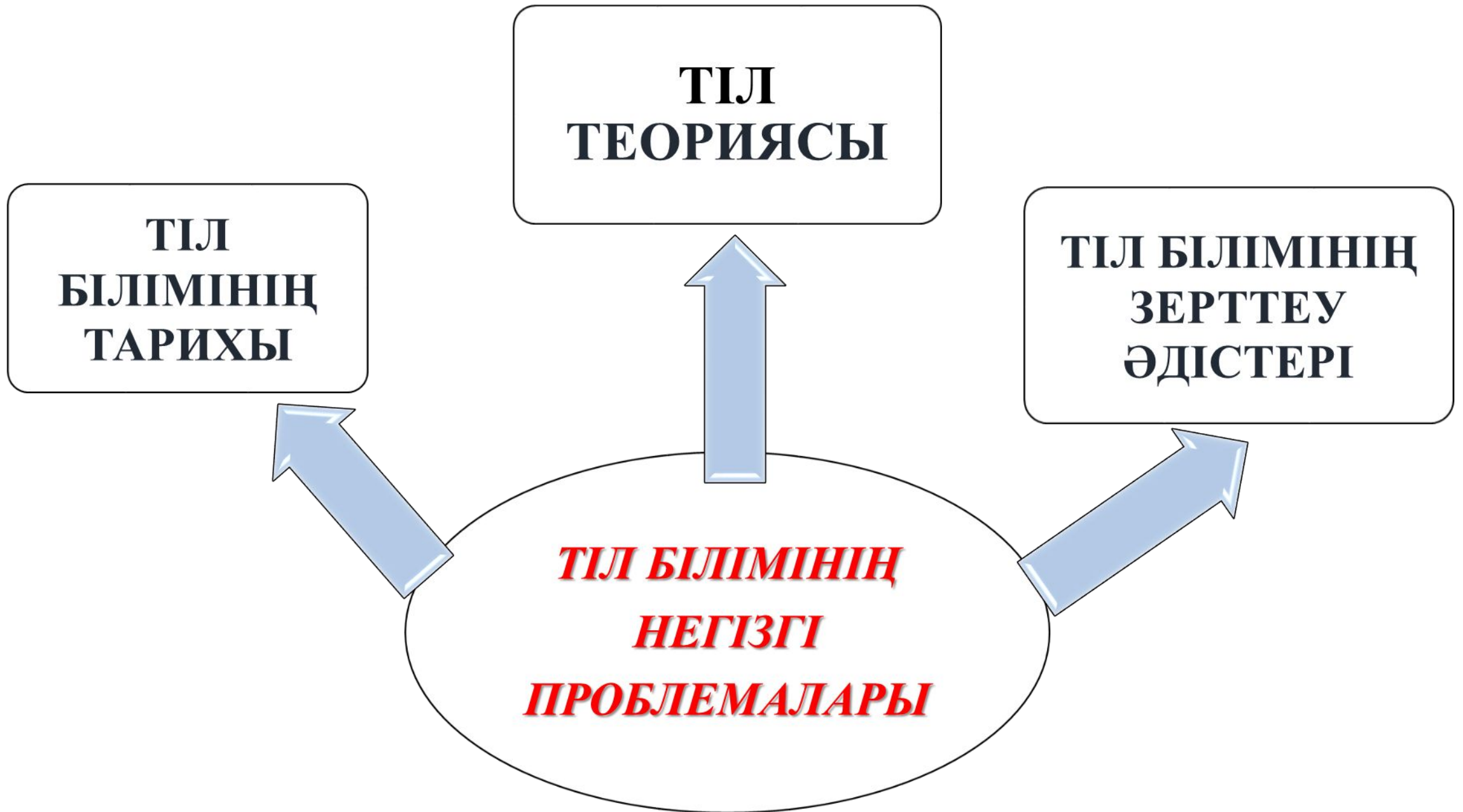
- Тілдердің
классификациясы;
тіл білімінің зерттеу
әдістері

**ТІЛ
ТЕОРИЯСЫ**

**ТІЛ
БІЛІМІНІҢ
ТАРИХЫ**

**ТІЛ БІЛІМІНІҢ
ЗЕРТТЕУ
ӘДІСТЕРІ**

***ТІЛ БІЛІМІНІҢ
НЕГІЗГІ
ПРОБЛЕМАЛАРЫ***

Тіл білімінің тарихы – лингвистикалық ой-пікірлердің дүниеге келуі, оның бірітіндеп даму жолдары, қалыптасуы

Тіл ғылымы тарихы

```
graph TD; A["Тіл ғылымы тарихы"] --> B["Ежелгі дәуір тіл білімі"]; A --> C["Орта ғасыр тіл білімі"]; A --> D["Қайта өркендеу дәуіріндегі тіл білімі"]; B --> E["XIX ғасыр тіл білімі"]; B --> F["XX ғасыр тіл білімі"]; C --> E; C --> F; D --> F;
```

Ежелгі дәуір тіл білімі

Орта ғасыр тіл білімі

Қайта өркендеу дәуіріндегі тіл білімі

XIX ғасыр тіл білімі

XX ғасыр тіл білімі

ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ТІЛ БІЛІМІ

```
graph TD; A["ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ТІЛ БІЛІМІ"] --> B["Ежелгі Қытай тіл білімі"]; A --> C["Ежелгі Үнді тіл білімі"]; A --> D["Ежелгі Грек, Рим тіл білімі"]; B --> E["Көне араб тіл білімі"]; B --> F["Көне түркі тіл білімі"]; C --> E; C --> F; D --> F;
```

Ежелгі Қытай тіл білімі

Ежелгі Үнді тіл білімі

Ежелгі Грек, Рим тіл білімі

Көне араб тіл білімі

Көне түркі тіл білімі

Ежелгі Қытай тіл білімі

**Көне сөздердің
мағыналарын айқындау**

**Иероглифтің құрылысы мен
этимологиясын айқындау**

фонология

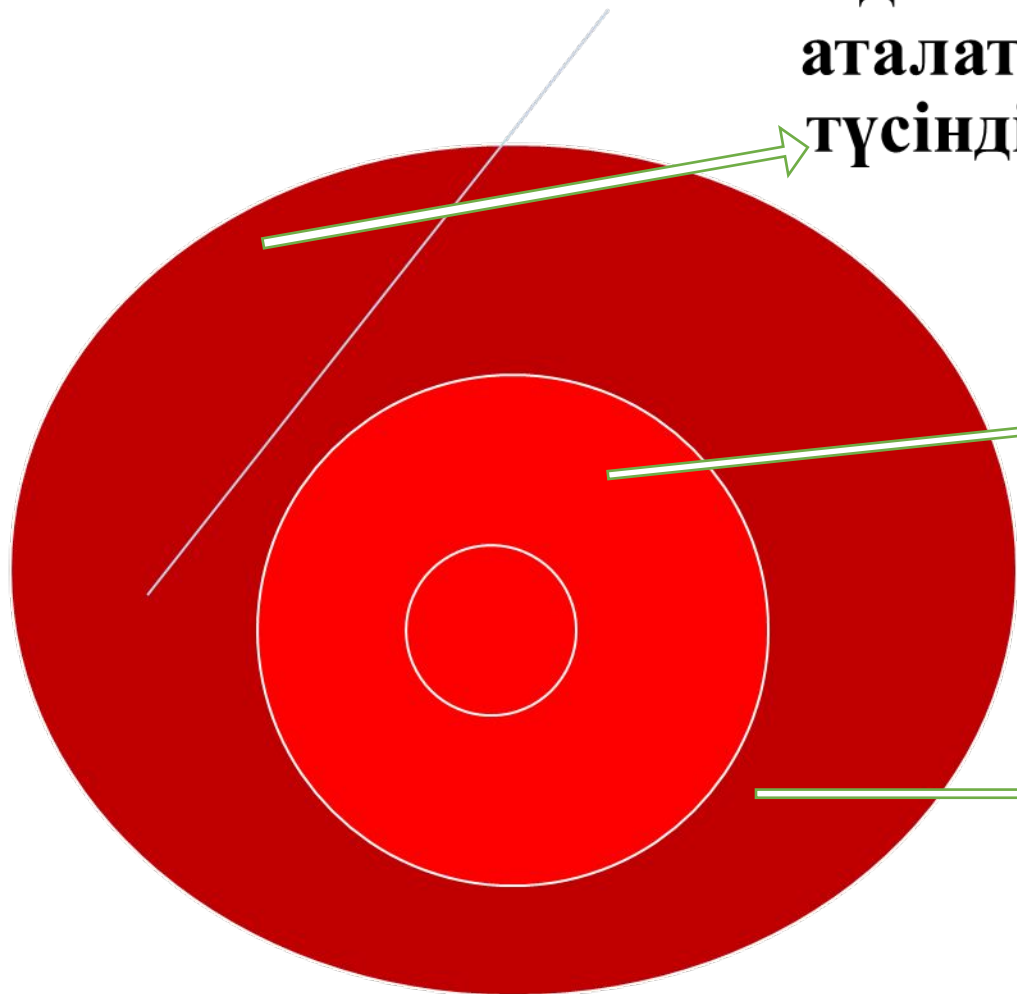

Ежелгі Қытай лингвистикасының негізгі міндеті – тілдегі әр өзге жеке таңба тағайындау, ол таңбалардың мағынасын, оларды қалай оқу, қалай қолдану жолдарын айқындау. Ол үшін таңбалар сөздігі жасалған

Б.з.д 3-2 ғ. шамасында жасалған «Эрья» деп аталатын сөздік (діни жазбаның сөздерін түсіндіруге арналған). Канондық сөздер.

Біздің заманымыздың басында «Фан янь» («жергілікті сөз») диалектизмдер сөздігі

Біздің заманымыздың 121 ж. жасалған «Шо вянь» («Жазулар түсініктемесі»). Әлемдегі бірінші толық түсіндірме сөздік болды

Ежелгі Үнді тіл білімі

«Ригведа»

көне үнді тілі санскрит

сол кездегі брахмандардың,
ғалымдар мен шайырлардың
өңделген нормативті әдеби тіл

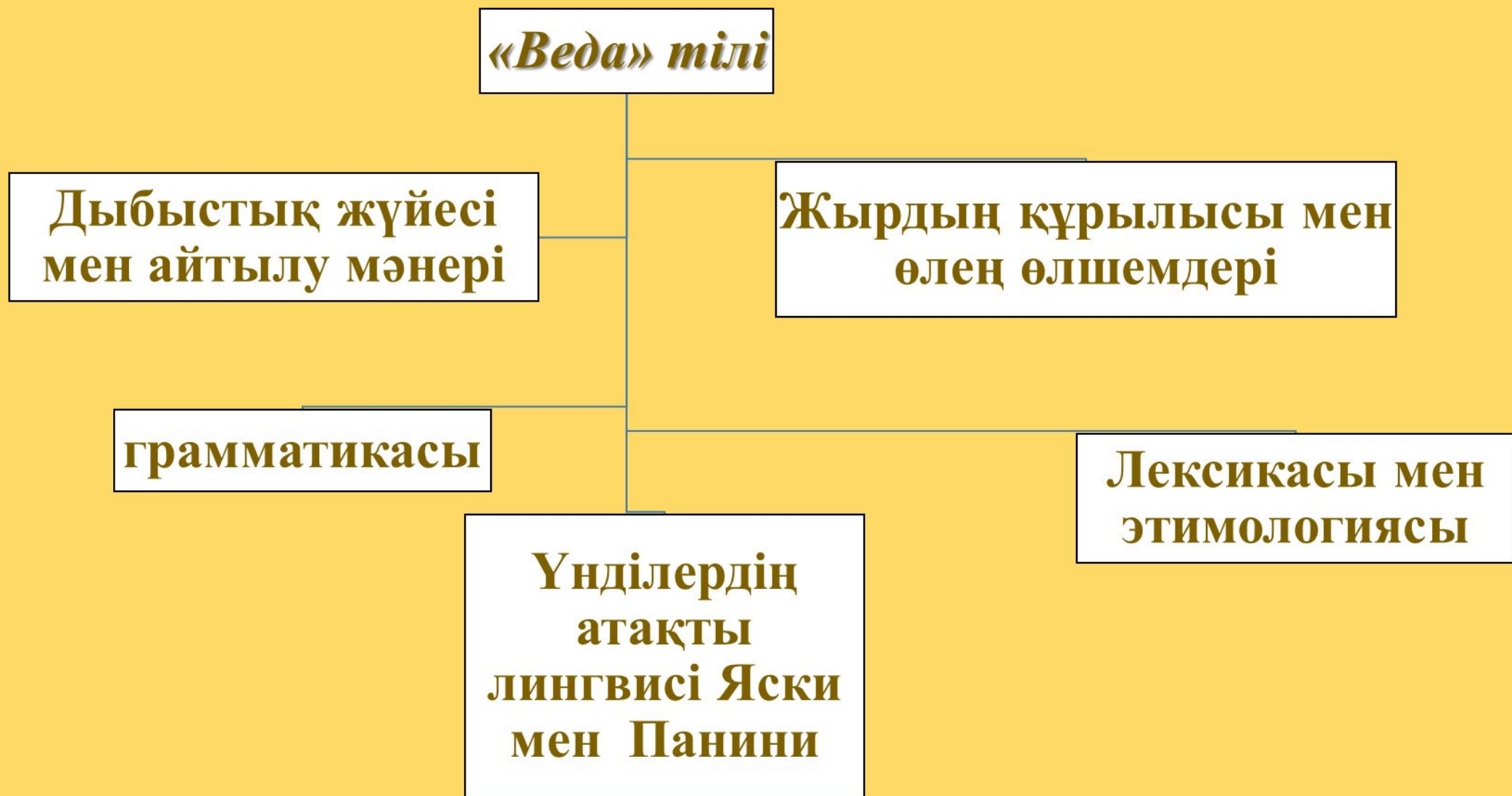
«Вега»

пракрит

халықтың ауызекі
сөйлеу тілі

Сөйлеу тілі әсерінен
қорғау, оның айтылу
мәнерін, беретін
түсінігін өзгеріссіз
сақтау

Ежелгі Үнді тіл білімі

Ежелгі Үнді тіл білімі

Яски

есім

етістік

предлог

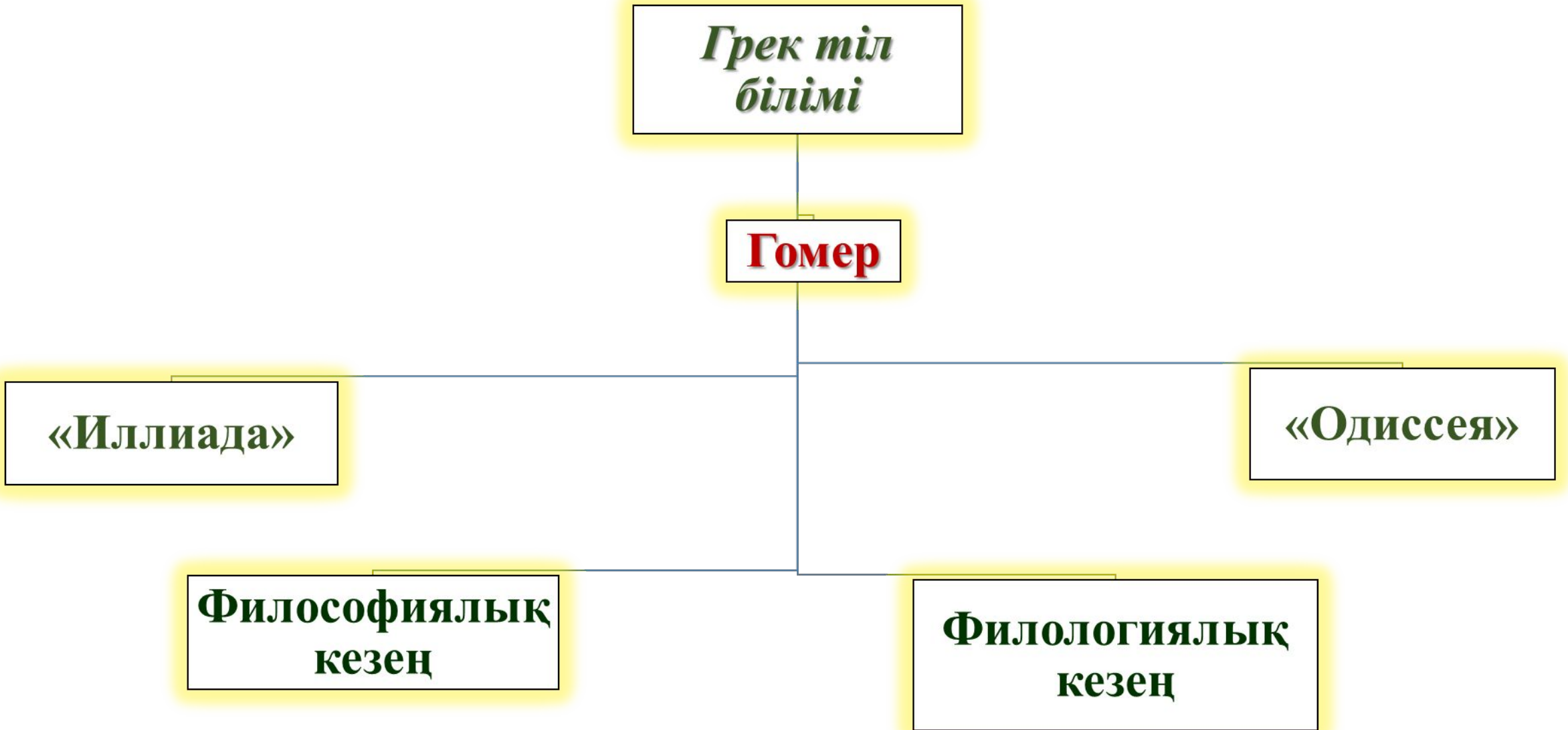
демеулік

«Веда» тілінің
бес томдық
сөздігін жасап,
түсінік берді

Панини

көне әдеби тілінің және «Веда»
жыры тілінің дыбыстық
жүйесін, сөзжасам, сөз өзгерту
жолдарын зерттеді;
тіл білімі тарихындағы біздің
дәуірге жеткен тұңғыш
сипаттама грамматика \\
санскрит тілінің
грамматикасы

Ежелгі Грек тіл білімі

Көне грек философтары тілге қатысты үш мәселе

**Зат пен оның атауы
арасында қандай
байланыс бар?**

**Гераклит → атау заттың табиғатына
сай жаратылыстан берілген;**

**Демокрит → зат пен оның атауы
арасында ешқандай байланыс жоқ.**

**Тіл қайдан, қалай пайда
болды?**

Платон → дыбысқа еліктеу теориясы;

Демокрит → келісім теориясы

**Грамматика
жөніндегі мәселелер**

**Платон → грамматика логикалық
категория; тілдегі сөздер: есім,
етістік;**

**Аристотель → грамматика
логикалық категория; тілдегі
сөздер: есім, етістік, жалғаулық**

Ежелгі Грек тіл білімінің екінші дәуірі

Филологиялық дәуір

ЭЛЛИНИЗМ

**Грамматистердің
александриялық мектебі**

**Грамматикалық ілімнің
философиядан,
логиканың ықпалынан
бөлініп, өз алдына дербес
пән ретінде қаралды**

**Грамматика ілімін дамытушылар: Арситрах
Самофракийский, оның шәкірттері Дионисий Фракийский,
Аполлоний Дискол**

Ежелгі Грек тіл білімінің екінші дәуірі

Тілде белгілі бір
заңдылық бар
деушілер
аналогистер
(Аристрах
Самофракийсий)

Зат пен оның
атауы
арасындағы
қарым-
қатынас

Тілде белгілі
бір заңдылық
жоқ деушілер
аномалистер
(Ктатес Малос)

Рим тіл білімі

Варрон

**Латын тілі
грамматикасы**

Доната

Көне араб тіл білімі (ҮІІ-ХІІ ғасырлар шамасы)

Арабтар өз тілінің фонетикасын, лексикасын, морфологиясын зерттеуге ерекше назар аударды;

Фонетика саласында дыбыс пен әріп арасындағы өзгешеліктерін айқындады; дыбыстардың физиологиялық сипатын ашуға көңіл бөлді;

Грамматика мәселесінде грек ғалымы Аристотель сияқты сөздерді есім, етістік, жалғаулық деп үш топқа бөледі

Араб тіл білімінің көрнекті өкілі -- Сибауайһ

Лексикография. Аль-фирузабади 60 томдық сөздік жасаған

Көне түркі тіл білімі

- ❖ Көне түркі лингвистерінің көрнекті өкілі – Махмұт Қашқари.
- ❖ 1072-74 жылдары жазған «Диуани лұғат ит-түрік» еңбегі түркі тілдес тайпалар сөздерін бір-біріне салыстыра отырып зерттеген;
- ❖ Тіл білімі тарихында тұңғыш салыстыру әдісін қолданған;
 - ❖ Тіл білімінің тууына салыстырмалы-тарихи әдістің септігі тиді

XIX ғасырға дейінгі тіл білімі

**Орта ғасыр тіл білімі (XIII-
XIV ғғ.)**

**Қайта өркендеу дәуріндегі
тіл білімі (XV-XVII ғғ.)**

XVIII- XVIII ғасыр тіл білімі

Орта ғасыр тіл білімі (XIII-XIV ғ.)

Қайта өркендеу дәуіріндегі тіл білімі (XV-XVII ғ.)

Лингвистикалық
проблемасы:

ұлттық тілдердің
қалыптасып, дамуы;

бұрын белгісіз, жаңадан
ашылған тілдерді үйрету,
зерттеу;

ежелгі дәуірдің лингвистикалық ой-
пікірін көркейтіп, қайта дамыту

Қайта өркендеу дәуріндегі тіл білімі (XV-XVII ғ.)

Ежелгі грек, рим жазба нұсқаларын тауып жариялау, оларға филологиялық талдаулар жасау

❖ И.Скалигер «Латын тілінің негіздері туралы» (1540)

❖ Р.Стефанустың «Латын тілі қазынасы», «Грек тілі қазынасы» (1553)

❖ П.де Алкала «Араб тілі грамматикасы»

❖ И.Рейхлин «Еврей тілі грамматикасы» (1505)

Нормативтік сөздіктер:

❑ «Курск Академиясының сөздігі»
Италия, 1612

❑ «Француз Академиясының сөздігі»
Франция, 1694

❑ «Россия Академиясының сөздігі»
1726-1739

❑ «Барлық тілдердің және наречиелердің салыстырма сөздігі»
П.С.Паллас, 1786-1791

❑ Неміс ғалымы И.К.Аделунг, И.С. Фатер 500-ге жуық тілдердің таңдамалы сөздігі. 4 томдық

ХҮІІ- ХҮІІІ ғасыр тіл білімі

Тілдің шығу мәселесі:

Ж.Руссо: *«Тіл қоғамдық қажеттіліктен туды. Жаратылыс берген алғашқы дыбыстардан қазіргі заманғы жетілген тіл пайда болған».*

Г.Г.Гердер: *«Сөйлеу тілі әрбір жеке адамның өз табиғатына тән қасиет».*

Тілдің даму мәселесі:

Дж.Пристли: *«... тіл дами келе өз басынан өркендеу, гүлдену, одан кері кету, құлдырау кезеңдерін өткізді».* («Тілдің теориясы және универсалдық грамматика жөніндегі лекциялар», 1762 ж.)

Дж.Монбодо: *«...тілдің дамуы үздіксіз ала басу түрінде болады»* («Тілдің шығуы мен дамуы», 1773).

Тілдердің өзара жақындығы мен туыстығы мәселесі:

Уильям Джонс «Азиялық зерттеулер», 1786 ж.

XIX ғасыр тіл білімі *(салыстырмалы-тарихи тіл білімі)*

**Франц
Бопп**

«Үндіеуропа
тілдерінің
салыстырмалы
грамматикасы»
(1833-1849)

**Расмус
Раск**

«Көне исланд
тілінің шығу
тегін зерттеу»
(1817 ж.)

**Вильгелм
Гумбольдт**

Тілдің құрылымы, тіл мен
мәдениет, тіл мен ойлау, тіл мен
қоғам, тіл тарихы, тіл
ғылымының салалары т.б.
зерттеулері

Якоб Гримм

«Неміс тілі
грамматикасы»
(1819 ж.)

А.Х.Востоков

«Славян
тілдері
жөніндегі
пікірлер»
(1820 ж.)

XIX ғасыр тіл білімі (тіл философиясы)

**Тіл философиясының алға
қойған мақсаты --**

**тілдің табиғаты мен мәнін, оның
қоғам өміріндегі алатын орны мен
қызметін, ойлаумен, адамдардың
рухани өмірімен байланысын
айқындау .**

Гердер

Шлейхер

Шлегель

**Штейн-
таль**

Вундт

**Вильгельм
Гумбольдт**

XIX ғасыр тіл білімі *(тіл философиясы)*

Вильгельм Гумбольдт

«Адамзат тілі құрылысының әр алуандығы туралы» (1827);
«Ява аралығындағы Кави тілі туралы» (1836)

Тіл – әрекет, ол рухтың жемісі, әрекеті. Тіл үздіксіз даму үстінде, даму-тілдің өмір сүруінің формасы.

Тіл-ойлау әрекетінің шығармашылық синтез, бірақ ол – актив форма, ойлау әрекетінің құралы. Тіл мен ойлаудың бірлігі – ажырамас бірлік.

Халық тілі –оның рухы, халық рухы – оның тілі

XIX ғасыр тіл білімі *(тіл философиясы)*

Гумбольдтшылдық

В.фон Гумбольдтың философиялық-тілдік ілімі негізінде тілді және оны зерттеу туралы қалыптасқан

Гумбольдт ілімін қосап жалғастырушылардың бастылары Х. Штейнталь, В.Вундт (Германия), А.А. Потебня (Ресей)

XX ғ. I ж. Еуропа мен Америкада **неогумбольдтианство**

Тілдің семантикалық жағын зерттеуге және тілді халық мәдениетімен тығыз байланыста зерттеуге мән берді.